FORMIRANJE, DJELOVANJE I ZNAČENJE LEDENIČKOG PARTIZANSKOG LOGORA BILO 1941.

Petar Frković

Ledenički partizanski logor počeo je djelovati kao organizirana vojno-politička jedinica 15. studenog 1941. Prijeđen je težak i trnovit put od priprema ustanka i sudjelovanja nekolicine boraca u prvom partizanskom logoru u Viševici do formiranja Ledeničkog logora.

Teški, složeni i odgovorni zadaci izvršeni su uz posebne napore komunista, a posebno uz velike organizacione sposobnosti sekretara partijske organizacije Milana Mataije.

Ledeničko-krmpotska partijska organizacija formirana je u studenom 1940, a sačinjavali su je: Milan Mataija, sekretar, i članovi Petar Komadina, Ladislav Vivoda, Josip Komadina-Bariša, Jura Mataija-Žirica, Anton i Stevo Komadina, Ivan Mataija-Smuta, Luka Butorac-Bačić i Mirko Balen. Djelovala je od samog početka pripreme ustanka vrlo odgovorno i aktivno.

Uz spomenute članove KPJ bilo je evidentirano i sedam kandidata za članove KPJ. To su: Milan Pavelić-Čambre, Mate Frković, Ive Milošević, Srećko Balen, Joso Butković, Mile Vukelić-Purica, Joso Ban i Karlo Komadina. Od polovice 1941. i kandidati su bili aktivno uključeni u pripreme ustanka.

Dobre veze između partijskih organizacija Vinodola i Drežnice (naročito s bribirskom i drežničkom organizacijom) omogućile su organizirano i plansko djelovanje partijske organizacije Ledenica i Krmpota u pripremi ustanka.

RAZDOBLJE ČVRŠĆEG POVEZIVANJA PARTIJSKIH ORGANIZACIJA VINODOLA I DREŽNIČKE PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Jedan od značajnijih sastanaka partijske organizacije Ledenica i Krmpota održan je 3. I 1941. u kući Milana Mataije. Na tom je sastanku Toma Strizić iznio opširan izvještaj o političkoj situaciji pred rat i o zadacima komunista. Sastanak je imao veliko značenje za kasnije pripreme ustanka i samoinicijativno prikupljanje oružja od članova KPJ i kandidata.

To razdoblje značajno je po političkoj aktivnosti između partijskih organizacija Ledenica, Bribira, Selaca i Drežnice. Organiziran je i poznati sastanak u Borićima iznad Selaca s Radom Končarom 12. I 1941. Sastanku su iz Ledenica imali prisustvovati Milan Mataija i Petar Komdina. Prema sjećanju Petra Komadine putem su sreli žandare u Klančacu iznad Bribira i zbog toga odustali da idu na zakazano mjesto, bojeći se da su žandari što otkrili. Vlado Car-Selčan, jedan od sudionika toga sastanka, iznosi u svojim sjećanjima da je sastanak počeo nešto kasnije, »jer se čekalo da stignu drugovi iz Ledenica«. Međutim, putem Tome Strizića, ovaj sastanak imao je svoga utjecaja na daljnji rad partijske organizacije Ledenica. Milan je imao česte kontakte s drežničkom partijskom organizacijom putem Nikole Trbovića i sekretara Mjesnog komiteta Marka Trbovića (strijeljan 1941). Dana 28/29. ožujka 1941, uz pomoć članova KPJ i simpatizera, Milan putem partijske organizacije organizira uspjelu akciju raspačavanja letaka na ledeničkom i krmpotskom području. Leci su raspačavani po direktivi Okružnoga komiteta za Hrvatsko primorje iz Sušaka, a Milan ih je primio od Rada Šupića putem Tome Strizića.

Pred konac ožujka 1941. izvršena je opća mobilizacija, pa je tako i većina komunista bila mobilizirana. I Milana 29. ožujka 1941. pozivaju u rezervu u Delnice. Međutim, nakon kapitulacije bivše jugoslavenske vojske on se vraća kući s uniformom, karabinom i pištoljem, što je kasnije odnio u partizane.

NEPOSREDNE PRIPREME USTANKA — FORMIRANJE PARTIZANSKOG LOGORA

Prilikom kapitulacije bivše jugoslavenske vojske ostalo je na ledeničkom području dosta oružja koje se nije naročito čuvalo ni spremalo. Dosta brzom intervencijom žandara, ustaša i Talijana dobar dio oružja pokupljen je od pojedinaca za koje se nije znalo da ga imaju. Jedan od prvih zadataka partijske organizacije bio je da se pokupi i spremi što više oružja. Tako je već početkom lipnja uslijedio popis oružja. Od nekih je oduzimano i spremano na jedno mjesto (najviše u šumi zvanoj Gromovina), a jedan dio oružja spremljen je kod pojedinaca, uz znanje Milana i partijske organizacije. Aktiv partijske organizacije u mjestu Ledenice (u Borićima iznad mjesta Ledenice) spremio je 11 karabina, jedan puškomitraljez te nešto municije i vojničke opreme.

Najviše oružja spremljeno je u selima Ledenica, Krmpota i Zagona. Bilo je nekompletnog i pokvarenog oružja. Na pilani Breza radio je mašinista Josip Prgić od 1932, lovac i poznati majstor za popravak i izradu oružja. Koncem lipnja 1941. Milan angažira Prgića na suradnju u nekoliko pitanja:

— da Prgić dâ Milanu imena svih osoba koje imaju lovačko i vojničko oružje,

— da mu preda sve oružje, vojničko i lovačko, kojim raspolaže,

— da sve neispravno oružje kompletira i popravi, uz pomoć Steva Komadine.

Prgić, raniji poznavalac Milana i simpatizer, prihvatio je suradnju. Dao je Milanu imena pet-šest osoba za koje je znao da su sakrili oružje prilikom kapitulacije. Svi su oružje predali Milanu, osim Marijana Stilina-Pagera (cestar i gostioničar na Mošunama). Kod drugog susreta početkom srpnja 1941. Milan i Toma Strizić oduzeli su Stilinu pušku.

Prgić je Milanu tada predao 11 vojničkih karabina, 8 lovačkih pušaka, dosta municije i 10 kilograma dinamita s kapsulama na električno paljenje. To je prvi eksploziv kojim je Ivan Hariš-Gromovnik održao prvi tečaj u logoru Viševica u kolovozu 1941. i srušio prvi vlak 9. rujna 1941. kod Liča na pruzi Rijeka — Zagreb.

Popravak oružja Prgić je vršio na pilani Mošune, uz pomoć Steva Komadine (tada član KPJ). Popravili su i kompletirali 6 karabina i 10—15 raznih pištolja. Sve oružje predano je Milanu. Prgić je Tomi Strizić dao i imena Bribiraca za koje je znao da imaju vojničko i lovačko oružje. Prema dostupnim podacima, do početka ustanka 1941. Milan je imao spremljenih i evidentiranih oko 50 vojničkih pušaka, 3 puškomitraljeza, dosta municije, 10 kilograma eksploziva i nešto odjeće i vojničke opreme koja je kasnije prenesena u logore. Tri puške izgorjele su ispod Milanova pčelinjaka kada je 1941. zapaljena Milanova kuća, a donio ih je Luka Butorac iz Krmpota. Jedna puška ostala je nepopravljena u Mošunama i nađena je poslije rata sakrivena. Nešto kasnije, 7. ili 8. rujna 1941, Milan je slao suprugu Anu u Novi k Iliji Dorčiću i Ivanu Šebalji po 7 karabina spremljenih u nekoj gromači iznad mjesta Novi. Budući da su Talijani kod ponovnog preuzimanja vlasti blokirali Novi i postavili straže na izlaze, te puške nisu mogle biti prebačene.

Razdoblje od kapitulacije do konca svibnja 1941. bilo je posebno teško u pogledu prehrane stanovništva. Siromašni ledenički kraj oduvijek je egzistirao od zarade i kupovanja hrane. U to vrijeme nije bilo zarade, a nije se ništa moglo ni kupiti do pred konac svibnja kada je uvedena aprovizacija (podjela hrane na karte). U to je vrijeme u Ledenicama vršena snažna propaganda za odlazak (naročito mladića) u ustaše, žandare i na rad u Njemačku. Politički rad partijske organizacije bio je vrlo uspješan jer se u to vrijeme nitko nije prijavio u ustaške formacije. Na rad u Njemačku bilo je otišlo svega sedam mladića od kojih su se dvojica vratila još 1941.

Jedan od osnovnih zadataka, naročito u kolovozu i rujnu 1941, bio je sprečavanje odlaska u domobrane. Većina pozvanih upućivana je u partizane, a oni koji su se odazvali pozivu u domobrane, raznim su mjerama do konca 1941. svi vraćeni i priključeni partizanima. Samo mali broj ostao je na strani neprijatelja (u toku cijelog rata oko osam domobrana i dvojica ustaša), što je očita zasluga partijske organizacije.

Početkom srpnja 1941. održan je poznati sastanak devet komunista Bribira, Selaca, Ledenica, Crikvenice, Hreljina i Fužina u Jesenovi kod Selaca. U ime partijske organizacije Ledenica sastanku je prisustvovao Ladislav Vivoda. Nakon temeljite rasprave o političkoj situaciji, direktiva primljenih putem Rada Šupića i podataka koje je iznio Josip

Brnčić, zaključeno je da u Vinodolskom kraju započnu pripreme za pokretanje oružane borbe, pa su s tim u vezi usvojeni ovi zadaci:

— pojačati rad na prikupljanju oružja i živežnih namirnica,

— pojačati politički utjecaj u narodu objašnjavanjem nastale situacije u zemlji,

— voditi naročitu brigu da ne dođe do hapšenja komunista i da se oni drugovi kojima prijeti opasnost, prebace u šumu iznad Bribira (partijska organizacija Bribira zadužena je da odredi i pripremi pogodno mjesto za prihvat),

— razviti široku aktivnost da se pozvani u domobrane ne odazivaju pozivu, već da odlaze u šumu.

Na osnovi ovih zadataka i, vjerojatno, posebnih dogovora s Tomom Strizićem Milan Mataija angažira se s partijskom organizacijom naročito na ovim pitanjima:

1. Nekako istovremeno sa sastankom u Jesenovi Milan se u Brinju sastaje s Ljubicom Gerovac (rukovodilac ustanka u kotaru Brinje, član SKOJ-a od 1936, poginula 16. travnja 1942. u Jezeranima, NH) i Ivicom Lovinčićem. Osim obostranog upoznavanja sa situacijom, na tom je sastanku vjerojatno došlo i do dogovora o zajedničkom sastanku Milana i Ljubice s komunistima iz Drežnice.

2. Početkom srpnja 1941. kada su ustaše već počele da hapse i ubijaju nevini srpski narod u Drežnici, Milan organizira sastanak između drežničkih i ledeničkih komunista u šumi sjeverno od Ledenica na mjestu zvanom Mala Gora (Bačvine). Iz Drežnice sastanku prisustvuju Marko Trbović, Nikola Trbović i Aleksa Tomić-Alić, a iz Ledenica Milan Mataija, Petar Komadina i Ivan Mataija-Smuta. Na tom sastanku bilo je riječi o otporu protiv ustaša, pa je u tom cilju partijska organizacija iz Ledenica dala drugovima iz Drežnice jedan puškomitraljez, 11 pušaka i nešto municije. Oružje je nakon nekoliko dana prenijeto u Drežnicu. Dogovoreno je o sklanjanju drežničkog naroda u ledenička sela, o nabavi soli i drugih potreba preko Ledenica za drežnički narod koji se bojao ići u Ogulin, pa i u mjesto Drežnicu.

3. U drugoj polovici srpnja dolazi do sastanka u Drežnici (u šumi kod Padališta) većine drežničkih komunista. Tom sastanku prisustvuju Milan Mataija i Ljubica Gerovac iz brinjskoga kotara. Milana je na mjesto određeno za sastanak doveo Nikola Trbović, a Ljubicu Danica Radlović, rođena Trbović. Na sastanku su, osim upoznavanja sa situacijom, usklađeni stavovi u odnosu na konkretne mjere dizanja ustanka u Primorju te u ogulinskom i brinjskom kotaru.

4. Na bazi zaključaka iz Jesenove Milan se u toku srpnja nekoliko puta sastaje s Tomom Strizićem, a u neposrednoj su vezi prenošenjem poruka putem Frana Jurčića. Po zadatku partijske organizacije i Milana učitelj Ladislav Vivoda (tada nekompromitiran kao član KPJ) školske ferije provodi u Novom. Putem Vivode održava se stalna veza s drugovima iz Novog: inž. Ilijom Dorčićem, inž. Ivanom Radetićem-Ferdom (po formiranju bio je sekretar partijske organizacije u Novom 1941), Marijom Vuković-Dunjom, Ivanom Šebaljom-Postolarom i drugima. Putem njih sakupljana je materijalna i novčana pomoć.

U drugoj polovici srpnja u Novom je boravio više dana Ivo Marinković, član CK KPH, i u tom razdoblju kontaktirao je s Tomom Strizićem i Milanom Mataijom kao organizatorima ustanka u Vinodolu. Na inicijativu Milana u Novom je održan sastanak između Marinkovića i Ladislava Vivode, koji je Marinkovića detaljnije upoznao s pripremama za ustanak u ledeničkom kraju. Iz Novog se Marinković kasnije preko Delnica prebacuje u logor na Viševici i donosi prvu partizansku zakletvu, koju su borci logora položili 24. rujna 1941. uz prigodan govor Marinkovića.

U političkim pripremama među narodom bili su angažirani svi članovi KPJ i kandidati. Osim Milana u tom razdoblju značajnije su se u političkom radu isticali Petar Komadina i Ladislav Vivoda. Vršene su i materijalne pripreme prije osnutka logora. Tako je Milan organizirao otkup šećera i od onih obitelji koje ga nisu imale čime kupiti, pod izgovorom da mu treba »za pčele«. Šećer je po formiranju logora Josip Veljačić-Zebić prebacio u logor Viševicu. Preko Ladislava Vivode na ime školske kuhinje podignuto je 200 kilograma graha. Putem Vivode, Jose Komadine i Jure Mataije te Mite Nastasića iz Novog, pomoću lažnog naloga za radove na cesti, podignuto je oko 300 kilograma razne hrane, što je sve kasnije prebačeno u logor Viševicu.

FORMIRANJE PARTIZANSKOG LOGORA U VINODOLU

Na osnovi zaključaka vinodolskih komunista u Jesenovi u srpnju 1941. prvi komunisti iz Bribira, Franjo Mureta, Petar Spoja i Josip Veljačić-Zebić došli su na Viševicu od 26. do 27. srpnja po direktivi partijske organizacije u Bribiru. Početkom kolovoza priključio im se iz Ledenica Mata Frković koga je uputila ledenička partijska organizacija. Logor popularno nazvan Viševica formiran je u predjelu sjeveroistočno oko 3 km od TT 1428 Viševica (karta Novi 1:1000000, 20 km zračne linije sjeveroistočno od Bribira). Do tada su u Bribiru, Ledenicama i drugim mjestima Vinodola bili osigurani osnovni materijalni uvjeti da se nakon kratkog vremena stvori borbena jedinica.

Pred konac srpnja 1941. žandari noću pokušavaju uhapsiti Tomu Strizića, no on uspijeva pobjeći i već 30. srpnja Toma se nalazi u predjelu Viševica s Blažom Kalafatićem i Androm Tusom (tada obojica članovi KPJ, uži Tomini suradnici). Istog dana Toma upućuje Vlada Stilina Milanu s upozorenjem da se čuva hapšenja i da dođe u logor na dogovor. Milan je bio oprezan i očekivao je hapšenje. 31. srpnja 1941. ustaški logornik Španjol iz Novog naredio je žandarima iz Ledenica da uhapse Milana, nakon čega se raspisuje prva tjeralica za Milanom. Žandari su izvršili premetačinu kuće, a tog istog dana rano ujutro Milan je krenuo u Viševicu. Poslije dogovora s Tomom Strizićem u logoru Viševica Milan odlazi u Drežnicu. Po povratku iz Drežnice u Viševicu Milan dovodi sa sobom Stojana Trbovića kao kurira za vezu između logora u Viševici i formiranog logora u Drežnici. Bila je radosna vijest da je formiran i prvi partizanski logor u Drežnici.

Milan je u to vrijeme uživao ogromno povjerenje ne samo članova partije drežničke partijske organizacije nego i većine drežničkih radnika i naroda. To povjerenje stečeno je u zajedničkim štrajkovima od 1936. do 1941. i već spomenutim kontaktima 1941.

Početkom kolovoza 1941. održan je partijski sastanak u logru, kojemu prisustvuje i Milan. Sastankom je rukovodio Toma. Milan ie zadužen za dalju organizaciju ustanka u Ledenicama. Od prvog pokušaja hapšenja do definitivnog odlaska u logor Milan živi ilegalno (izvan kuće i sela). Najviše se zadržava u selu Lovasi u kući Tereze Frković (tada stara oko 65 godina, udovica, živjela je sama u kući koja je imala četiri izlaza). Osim članova Partije i nekoliko omladinaca, među kojima su se naročito isticali Zdravko Pađen, Dragan Frković i Grga Frković (početkom kolovoza 1941. spriječio hapšenje Jure Mataije-Žirice i Mata Frkovića), Ane Mataija i Kate Mataija-Pavlove, čak je i Tereza služila kao kurir za vezu i ugovaranje sastanaka, naročito po danu kada se Milan manje kretao.

Kolovoz i prvi dani rujna bili su vrlo značajni za razvoj ustanka u Ledenicama. Milan upoznaje veći broj simpatizera, naročito omladinaca, s formiranjem logora i s oružanom borbom. U svim selima određuju se nosioci zadataka. Formiraju se grupe koje noću prenose materijal i živežne namirnice na određeno mjesto i kasnije do logora. Uspostavljene su čvrste veze između ledeničkih sela, Krmpota, Gornjega Kraja i Drežnice. Veći broj žena preuzima zadatak prikupljanja materijalne pomoći. U Krmpotama, uz Bačića i Balena, Milan se naročito aktivno koristi Milanom Pavelićem-Čambrom, Srećkom Balenom i Milom Vukelićem-Puricom kao sigurnom vezom između Ledenica i Krmpota, a nešto kasnije i za vezu između Gornjega Kraja.

Osim zadataka na terenu, Milan revno izvršava i zadatke koji se provode preko logora i partijskih rukovodstava na terenu. Tako Milan prisustvuje sastanku održanom 15. kolovoza 1941. na mjestu zvanom Stup ispod Viševice. Na tom sastanku sudjelovali su: iz logora Toma Strizić, Andre Tus, Franjo Mureta i Josip Saftić, iz Liča Đuka Pavlović i Veljko Vučinić-Marković, iz Fužina Stipe Šimac, iz Delnica Drago Mance, iz Srpskih Moravica Branko Matić i iz Ledenica Milan Mataija. Prema zapisima Andrije Tusa na sastanku su doneseni zaključci o popuni logora novim borcima i o izvođenju diverzantskih akcija na pruzi Sušak — Zagreb. Nakon sastanka na Stupu još isti dan u ledenička sela vraćaju se Milan i Toma Strizić. U nekoliko narednih dana Toma i Milan obilaze sela Gornje i Donje Zagone i putem Josa Komadine uspostavljaju vezu i s pojedincima u mjestu Ledenice.

Pred konac kolovoza 1941. Nikola Trbović iz Drežnice dovodi Milanu Ivana Hariša-Gromovnika. Milan ga oprema obućom i odjećom, eksplozivom i putem Jure Mataije-Žirice upućuje ga u logor Viševicu.

U toku kolovoza i početkom rujna Milan iz Ledenica upućuje borce kojima je prijetila opasnost od hapšenja ili koji su dobivali pozive za odlazak u domobrane. Uz već spomenutog Mata Frkovića u logor odlaze

Petar Komadina, Anton Komadina, Mate Mataija-Ustaša, Ivan Mataija-Smuta, Zdravko Pađen, Jura Mataija, a nešto kasnije i Ladislav Vivoda. Milan definitivno odlazi u logor oko 10. rujna 1941.

ZAJEDNIČKE AKCIJE IZ LOGORA VIŠEVICA

Kad je Milan došao u logor, tamo se uz drugove iz Bribira, Ivana Hariša i Veljka Kovačevića (došao u logor 10. rujna 1941, španski borac, u Primorju po zadatku Partije), nalazi i sedam Ledeničana. Izvedene su do tada i dvije akcije: 9. rujna 1941. na pruzi kod Liča i na skladište eksploziva Državnog električnog poduzeća u Liču. Oko 20. rujna došla je na Viševicu grupa od 25 boraca iz sušačkoga kotara, predvođena Radom Šupićem (tada član OK KPH za Hrvatsko primorje). Formirana je i borbena jedinica s oko 70 boraca, nazvana »Četa Matije Gupca«. Četa polaže partizansku zakletvu 24. rujna. Milan je neprestano u vezi s razvojem ustanka u Drežnici. Dana 18. rujna 1941. organizira s drugovima iz Drežnice paljenje pilane u Mošunama, uz pomoć Josipa Prgića i Steva Komadine koji su radili na pilani. Tom prilikom Milan oduzima pištolj upravitelju pilane Matu Dumenčiću. Pilana je zapaljena 19. rujna 1941. noću. Veća količina hrane i opreme odnesena je u Drežnički logor.

Za sve vrijeme boravka u logoru Milan ostaje u stalnoj vezi s ledeničkim terenom, a posebno s Vivodom koji je radio kao učitelj u Matija Dragi. Vivoda je već prije bio povezan s talijanskim oficirom po imenu Mochi (Smoković), rodom iz Istre. Od toga oficira Vivoda dobiva točne podatke o vremenu, jačini i kretanju talijanskih kamiona na pravcu Novi — Jasenak. Milan prenosi dobivene podatke u logor gdje se vrše pripreme za izvođenje akcija na ledeničkom terenu. U izviđanje i određivanje mjesta za akciju iz logora odlaze dva dana prije Nikola Car, Toma Strizić i Milan. Akcija je planirana za 27. rujna 1941. oko 19 sati. Akcijom je rukovodio Nikola Car, a osim boraca iz logora Viševica sudjeluje i jedna grupa drugova iz Drežnice. U sklopu akcije Toma, Milan i Jura Mataija bili su određeni u izvidnicu da ostalim borcima dadu znak (dizanjem kape uvis) o nailasku talijanskoga kamiona i o početku akcije.

Dobro pripremljena akcija potpuno je uspjela. Zarobljeno je 10 Talijana ,od toga dva oficira, jedan podoficir i sedam vojnika, zaplijenjena veća količina hrane, 70.000 talijanskih lira, a uništen je jedan kamion.

Odmah nakon izvršene akcije održan je partijski sastanak kojim je rukovodio Toma Strizić. Raspravljalo se o rezultatima akcije, a donesena je i odluka da na istom terenu ostane grupa boraca na čelu s Tomom i Milanom Mataijom, sa zadatkom da napadaju Talijane na komunikaciji Novi — Stalak koji će vjerojatno ići u potjeru za partizanima. Grupu su sačinjavali: Tomo Strizić, Milan Mataija. Joso Štajner, Blaž Kalafatić, Petar Komadina s puškomitraljezom, Zdravko Pađen, Srećko Mureta, Jura Mataija-Žirica i Josip Kombol-Beli. Prva akcija izvedena je kod Mošuna 29. rujna 1941. U toj akciji uništili su

jedan motorni kotač i ranili pet vojnika, a šest ubili. Druga akcija izvedena je 30. rujna 1941. kod Prosike iznad Breza, miniranjem ceste. Oštećena su dva kamiona u toj akciji, poginulo je 11 talijanskih vojnika i četiri su ranjena.

Poslije ovih triju akcija Talijani su uhapsili 15 ljudi iz ledeničkih sela.

Nekoliko dana poslije ovih akcija (početkom listopada) Milan i Toma pojavili su se u Brezama gdje je bio talijanski garnizon koji je štitio pilanu. Na Brezama su se sastali s Josipom Prgićem i Antonom Butkovićem. Tom su im prilikom dali da raspačaju letke na pilani gdje su bili smješteni talijanski vojnici. Leci su bili pisani na talijanskom jeziku i pozivali su talijanske vojnike da se ne bore protiv partizana. Prema sjećanju Josipa Prgića leci su učinili velik psihološki dojam na talijanske vojnike, vjerojatno i zbog činjenice što je prvih sedam talijanskih vojnika zarobljenih na Stalku bilo isti dan pušteno.

Mjeseci listopad i studeni, pa i prva polovica prosinca bili su posebno teški za sva ledenička i krmpotska sela. Zarada je prestala — dvije pilane u kotaru Novi, Mošune i Lukovo te Vodice nisu više radile. Početkom listopada prestala je raditi i škola u Mataija Dragi jer je učitelj Ladislav Vivoda otišao u partizane. Velik broj muškaraca i žena bio je uhapšen. Mnogi su ostali u zatvoru sve do 1943. Od članova Partije u mjestu Ledenice ostali su samo Anton i Josa Komadina, a njihovo političko djelovanje bilo je strogo ograničeno. Stevo Komadina bio je uhapšen 20. rujna 1941. Nešto bolja situacija bila je u Krmpotama gdje su djelovali članovi Partije Bačić i Balen. Nabava prehrane bila je ograničena, a kupovna moć slaba. Iako je veliki župan iz Senja profesor Mirko Sušić zamjerao Talijanima što ne poduzimaju potrebne mjere protiv partizana, Talijani i žandari svakodnevno su krstarili ledeničkim i krmpotskim selima. Kolone ljudi odvedene su u zatvore, uz strahovita mučenja.

Prvi pokušaj bio je da se pohapse članovi Partije. Oni su, međutim, tu opasnost izbjegli odlaskom u logor (osim Steva Komadine). Zatim su došle na red obitelji ustanika. Dana 29. rujna 1941. Talijani hapse Milanovu suprugu Anu sa šestero maloljetne djece i majku Pepu. Isto tako hapse kompletnu obitelj Pera Komadine (oca, majku i dva brata) te obitelji drugih ustanika. Od početka kolovoza do konca rujna samo iz ledeničkih sela uhapšeno je i prošlo kroz zatvore u Ledenicama, Novom, Bakru, Ogulinu i Jasenku oko 75 ljudi, žena i djece. Obitelji partizana provedene su u koncentracione logore.

Zbog nedostatka dokaza većina uhapšenih pušteni su nakon zvjerskih mučenja, iznemogli, kućama. Iako mučeni na razne načine, ostali su dosljedni sebi, ne odajući ni pojedince ni do tada stvorenu organizaciju pokreta ustanka. Mnoga hapšenja vršili su žandari u Ledenicama na inicijativu zloglasnog popa Stipa Vučetića (ideologa ustaškog pokreta i za vrijeme rata vojnog vikara Pavelića u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«). Vučetić je prilikom otpuštanja iz zatvora nastupao demagoški, svaku je grupu obišao, govoreći da je on intervenirao da ih

puste, ali je uvijek napominjao da treba napustiti avanturiste i bezbožnike Milana Mataiju, Petra Komadinu i druge ustanike i odmah se prijaviti u hrvatsku vojsku.

18. listopada Talijani pale kuću Milana Mataije kao prvu u Ledenicama. Razvoj ustanka zabrinjavao je i velikog župana u Senju, pa tako 13. rujna on u izvještaju o stanju u velikoj župi navodi: »Znakova komunističke propagande bilo je u ovoj župi naročito u općinama Hreljin, Bribir, pa poslije ulaska Rusije u rat u općini Ledenice. O toj propagandi čini se da talijanske vlasti ne vode osobitu brigu. Na području ove župe nije svuda provedena jednaka mjera opreznosti i javne sigurnosti. Pojedina su mjesta na dosta teškom položaju i rastresena su po zaseocima, pa u blizini velikih šuma, a nemaju nikakve posade talijanske vojske. Najugroženija su mjesta i najpotrebnija zaštita: zaseoci općine Ledenice: Mošune, Stalak, Podomar i Bile«.[1]

Sve što je moglo služiti partizanima u šumi, spaljeno je. Tako je i kuća Tome Krmpotića-Tomuline zapaljena je 23. listopada 1941, a peteročlana obitelj uhapšena i otjerana u zatvor u Ogulin.

Istovremeno su Talijani u dva navrata (24. rujna i 18. listopada) jačim snagama iz pravca Ledenica i Bribira poduzeli akciju za uništenje partizanskih snaga na Viševici. Snabdijevanje logora postalo je otežano, iako je u ledeničkim selima već do tada bilo stvoreni solidna organizacija. I domaći izdajnici (iako malobrojni) u Ledenicama i u Bribiru postali su vrlo aktivni i opasni za narod. Tako je u Ledenicama Anton Mataija-Vrlja, dugogodišnji lugar, s cijelom obitelji postao denuncijant, ustaški i talijanski doušnik. Na dan 15. listopada Milan Matija, Toma Strizić i Nikola Car s nekoliko drugova noću odvode u logor Antona Mataiju, ženu mu Mariju, sinove Juru i Pavla i nakon presude strijeljaju ih za izdaju i suradnju s okupatorom. Koncem listopada poduzete su mjere da se okupatorskim doušnicima i protivnicima NOP u Bribiru zada udarac.

Osim mjera represalija koje su provodili Talijani, veliki župan iz Senja i ustaški logornik Španjol iz Novog mole i predlažu Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagreb (dopisi od 12. i 27. studenog 1941. »da se u kotaru Novi i Crikvenici pojačaju oružnici iz postojeća 83 na 920, za Ledenice iz 5 na 20, a da se u Brezama oformi nova oružnička postaja od 40 oružnika.«[2]

Komunisti su prvi otišli u partizane, kao primjer. Teren je ostao prazan, nikakva partijska rukovodstva nisu u to vrijeme postojala, pa je sav politički rad ovisio o drugovima iz logora. Upravo u tom razdoblju od dva i po mjeseca Milan je neprestano bio s narodom u svim ledeničkim, krmpotskim i zagonskim selima — sam ili s Tomom Strizićem. Veljko Kovačević svraća češće u ledenička sela, a u to vri-

[1] Izvještaj velikog župana iz Senja od 13. rujna 1941, IHRPH fond 50-K-148.

[2] Zahtjev velikog župana iz Senja od 12. i 27. studenog 1941, IHRPH F50-K-153.

jeme dva puta s Milanom obilazi gornjoplaninska i ledenička sela. Održavani su noćni sastanci s grupama i pojedincima, pridobivani su novi simpatizeri i pomagači, stvarana je organizacija u koju su masovno bili uključeni omladina i žene.

FORMIRANJE LEDENIČKOG PARTIZANSKOG LOGORA

Logor iz Viševice često je mijenjao lokaciju. Iz logora, tada smještenog u Roženoj, krenuli su u Drežnicu 31. listopada Toma Strizić i Nikola Car, ali su se zbog velikog snijega i vijavice morali iz Pletenog vratiti. U povratku kroz selo Valač (Gornje Zagone, tada općina Novi) primijetio ih je izdajnik Anton Svetić, talijanski i ustaški špijun. Svetić je odmah o tome obavijestio Talijane u Ledenicama, koji su krenuli u potjeru. Koristeći se tragom spomenutih drugova, predvođeni Svetićem, 1. studenog 1941. oko 21 sat stigli su do logora; prvi ih je primijetio i otvorio na njih vatru stražar logora. Oko 26 boraca koji su se tada nalazili u logoru i Veljko Kovačević, brzo su se snašli i pružili Talijanima otpor, a ovi su se u paničnom bijegu povukli. U logoru nije bilo gubitaka, ali je sutradan logor premješten u predio Maševo ispod Viševice. Tu je održan sastanak na kojemu je odlučeno da se Ledeničani izdvoje iz logora i formiraju Ledenički logor. Približno je određeno mjesto logora i formirana komanda koju su sačinjavali: Petar Komadina, komandir, Ladislav Vivoda, komesar, i Milan Mataija, sekretar partijske organizacije, odnosno pomoćnik komesara.

U to vrijeme Talijani su još držali pod kotrolom cestu Novi — Ogulin s posadama u Brezama, Stalku i Jasenku.

Kako je pao dubok snijeg na nekoliko kilometara od mora, nastao je problem gdje prijeći cestu, a da Talijani ne otkriju trag. Odlučeno je da se to učini u visini Stalka. S malo krumpira deset Ledeničana krenulo je na put. Kroz duboki snijeg, udaljenost od oko 20 km, bez puta, uz teške napore svladana je za dva dana. Dolaskom na Stalak utvrđeno je da su Talijani napustili cestarsku kuću i prethodnog dana se povukli. Tu su ledenički partizani prespavali, osušili se i donijeli odluku da sutradan ujutro produže do Drežničkog logora (koji je bio udaljen oko 5 km) i da planiraju zajedničku akciju u znak proslave oktobarske revolucije. Tako je i učinjeno.

Na mjestu Drežničkog logora naišli su, međutim, na garište. Talijani su sve drežničke logore zapalili od 1 .do 4. studenog 1941. Produžili su zatim put do sela Vukelića u Drežnici i tu uspostavili vezu s narodom. Seljaci su srdačno primili ledeničke partizane, nahranili ih, obavijestili o situaciji i dali im vodiča za Brinjski logor kamo su bili krenulii drežnički partizani u zajedničku akciju. Produžen je put do sela Škalića ,a zatim do Brinjskog logora. Veselju i gostoprimstvu nije bilo kraja. Milan koji je bio poznat među tim narodom, doveo je i prvu grupu Hrvata partizana u srpska sela. Milan je tu priliku iskoristio da porazgovara s narodom o zajedničkoj borbi, o bratstvu i jedinstvu te o drugim problemima. Dolazak ove grupe partizana i Milana opisali su mnogi autori kao vrlo značajan politički momenat.

Nakon nekoliko dana boravka u Brinjskom logoru i u selima Gornjega Kraja Ledeničani i Drežničani vratili su se u Drežnicu. Šest Ledeničana ostalo je još nekoliko dana u Drežnici, a Milan, Jura Mataija-Žirica i Ivan Mataija-Smuta krenuli su na mjesto gdje će biti sagrađene barake za logor.

Milan je odredio mjesto na oko 900 m istočno od kote 1286 Ričičko Bilo, po kojemu je kasnije Ledenički partizanski logor i nazvan Bilo.

Iste večeri krenuli su Milan i Ivan Mataija u sela Pempere i Mataija Dragu, a Jura Mataija u Buliće i Lovase da spreme alat i obavijeste ljude koji će graditi barake. Oko 20 ljudi krenulo je sutradan s alatom da izgrade barake.

U gradnji baraka sudjelovali su iz Mataija Drage: Ivan i Rafa Mataija-Plasine, Ivan Mataija-Kozo, Jura Mataija-Sušić, Tona Mataija-Sušić, Pave Mataija-Sušić, Mile Mataija-Sušić; iz Pempera: Rafa i Anton Pemper- Buva, Rafa i Ivan Pemper-Rafija; iz Mataija: Stipe Pađen; iz Lovasa: Ivan Frković-Šimaja, Ivan Frković-Grgičin, Dragan Frković; iz Bulića: Beto i Grga Mataija-Marić i Pepin Mataija; iz Breza: Josa Miletić i Stipe Komadina-Frckalo.

Ideju ili idejni projekt za gradnju baraka dao je Milan Mataija. Tehnički je radove izveo Franjo Mataija (Fran Sušić), tada star oko 75 godina, po zanimanju tesar, kojega je Milan često isticao kao primjer mlađima, a posebno zato što je jednu nogu imao ukočenu.

Milan je ostao u selima da organizira snabdijevanje logora. Postavio se težak i složen zadatak kako po dubokom snijegu i hladnom vremenu izgraditi barake za prihvat većeg broja boraca, stvoriti minimalne uvjete za život i djelovanje boraca. Uz velike napore spomenutih drugova i boraca za relativno kratko vrijeme izgrađene su tri barake. Prva, manja, za nužni smještaj pridošlih boraca, zatim velika 12,5 × 5 metara, visoka oko 6 metara, i na kraju mala baraka za smještaj kuhinja. Za zidove baraka korištene su oblice i mahovina. Najteži problem predstavljao je krov, pa je šimbla za krov cijepana u dnu Dulice i na leđima boraca prenijeta do logora (4 do 5 km uspona) po dubokom snijegu. Ležaji su bili sa strane, a kroz sredinu su ložene vatre. Iz sela je doneseno nešto slame za prostirku. U velikoj baraki iskopana je zemunica za smještaj krumpira jer je krumpir bio osnovna hrana u logoru. Po selima je sakupljeno posuđe, organizirana kuhinja, a za kuhara je postavljen Anton Mataija (Jožin). U blizini logora nije bilo vode, pa je trebalo topiti snijeg.

Snabdijevanje logora predstavljalo je vrlo težak i složen zadatak. Taj problem mogao je riješiti samo narod na dobrovoljnoj osnovi. Komanda logora odredila je dane »snabdijevanja logora« svim gornjoplaninskim, a nešto kasnije i srednjoplaninskim selima. Tako su još u studenom 1941. sporazumno birani odbornici koji su skupljali hranu i određenog dana po omladincima slali u logor.

10. studenog stiglo je ostalih šest boraca iz Drežnice, a do 14. studenog izgrađene su sve tri barake.

15. studenog 1941. formiran je 1. vod od dvije desetine, a za komandira bio je postavljen Josa Frković. U logoru je tada bilo 18 boraca naoružanih jednim puškomitraljezom, 17 pušaka i 2 pištolja. Uspostavljena je kurirska veza s bribirskim i drežničkim logorima te s krmpotskim selima.

15. studenog logor je posjetio Veljko Kovačević i s Milanom obišao selo Mataija Dragu. Tom je prilikom razmotrena mogućnost napada na taijanski garnizon Breze. Komanda logora dobila je zadatak da detaljno ispita raspored i odredi najpogodnije vrijeme za napad. Talijanski garnizon u Brezama omogućivao je Talijanima da sva ledenička i gornjozagonska sela drže pod svojom kontrolom. S druge strane, nemilice je sječena šuma: ono što nije moglo biti prerađeno na pilani u Brezama, direktno je vojnim kamionima odvoženo u Italiju.

Do 15. prosinca 1941. logor je popunjavan samo onim borcima kojima je prijetila opasnost od hapšenja i onima koji su se vraćali iz domobrana. Početkom, točnije 2. prosinca 1941, iz Krmpota su u logor stigli i prvi partizani, Srećko Balen i Mile Vukelić-Purica. U tom su razdoblju dva puta porušeni telefonski stupovi između Povila i Novog te između Klenovice i Povila. Milan je noću bio neprestano po selima s narodom: mnogi su se krili od Talijana i noću nisu spavali kod svojih kuća.

5. prosinca 1941. štab grupe primorsko-goranskih odreda formira u Drežnici 1. bataljon »Marko Trbović«, a Ledenički logor postaje druga četa bataljona »Marko Trbović«, po tadašnjim izvještajima s oko 30 boraca. Izvještaji su se slali šifrirani oznakom »A 7«.

U međuvremenu Milan nekoliko puta dolazi noću u Breze. Putem lugara Antona Butkovića, zatim drugova Josipa Prgića, braće Komadina, Miletića i drugih prikupljeni su točniji podaci o jačini i rasporedu talijanskih vojnika u Brezama. Zahtjev velikog župana iz Senja i ustaškog logornika Španjola iz Novog da se u Brezama postavi žandarmerijska stanica s 40 žandara, nije ostvaren; štoviše, uskoro su i talijanski vojnici morali napustiti Breze.

NAPAD NA TALIJANSKI GARNIZON BREZE

Stalni garnizon u Brezama sačinjavali su vojnici 105. motoriziranog bataljona i 76. pješadijskog puka iz Novog, jačine od oko 55 vojnika, vjerojatno ojačan vod koji je pripadao mitraljeskoj četi stacioniranoj u Ledenicama. Ponekad je bilo u Brezama više vojnika, a to su bili oni koji su sačinjavali pratnju kamiona i vozači.

Pripreme napada izvršene su tako što su u pomoć došli partizani iz Brinjskog, Drežničkog i Gomirskog logora. U napadu je sudjelovalo ukupno oko 50 partizana. Izvođenje akcije povjereno je Savi Vukeliću (general-pukovnik JNA, umro). Osnovni razlog uspjeha imalo je biti iznenađenje. Napad je izvršen 17. prosinca 1941. ujutro, po hladnu vremenu, snijegu i gustoj magli koja je bila i razlog da se zakasnilo s napadom i da su Talijani otkrili napad i prvi otvorili vatru. Došlo je do

jednosatne borbe. Kako je napad počeo kasnije od planiranog, to su već i radnici stigli na pilanu, pa se na Talijane nije ni pucalo, kako ne bi stradali radnici. U napadu je ubijen jedan talijanski podoficir, teško su ranjeni jedan podoficir i dva vojnika. Partizani nisu imali gubitaka.

Iako napad na prvi talijanski garnizon 1941. u Hrvatskom primorju nije uspio, imao je veliko političko značenje. Uz pristiglo pojačanje iz Novog i Ledenica sutradan su se Talijani iz Breza povukli, bojeći se vjerojatno ponovnog napada. Prilikom povlačenja uništili su pilanu na Brezama, koja je do tada radila uglavnom za njih. I vlasnik Bartoletti bio je porijeklom Talijan. Dva dana kasnije Talijani su i svoj manji garnizon iz Krivog Puta povukli u Senj tako da je njihov utjecaj i u krmpotskom kraju znatno oslabljen.[3]

Napuštanjem garnizona Breze postala su slobodna sva ledenička sela i pet sela Gornjih Zagona. Napad i prisiljavanje Talijana da napuste garnizon Breze bili su značajni posebno iz dva razloga. Za cio period rata time je prekinuta eksploatacija šuma u ovom dijelu Hrvatskog primorja.

Za sva ledenička sela ova je akcija imala posebno značenje. 17. i 18. prosinca 1941. u logor je stigla velika masa ljudi među kojima dosta starijih i mlađih omladinaca. Za sva ledenička sela ovo je bio pravi narodni ustanak. Doneseno je dosta oružja i vojne opreme. Logor tehnički nije mogao primiti sve ljudstvo.

Komanda logora odlučila je da se većina ljudi vrati u sela, posebno stariji ljudi i mlađi omladinci. 18. prosinca 1941. održan je u logoru veliki zbor na kojemu je govorio Milan Mataija. Masovno je sa svima borcima i pridošlim ljudstvom položena partizanska zakletva.

U logoru su zadržani borci s oružjem i bez njega (njihova imena objavljena su na kraju ovoga teksta). Ukupno je ostalo 85 boraca, od toga 80 Ledeničana, dva Krmpoćanina i trojica iz Gornjih Zagona. Po socijalnom sastavu 84 radnika i jedan intelektualac, a po nacionalnosti 85 Hrvata.

Poslije održanog zbora, ljudstvo se vraća u sela, ali su ujedno određene oružane straže koje su bile naročito dobro organizirane u selu Bulići pod komandom Grge Komadine, u Mataija Dragi pod komandom Grge Mataije-Koza i u Brezama pod komandom Draga Komadine. U toku noći svi muškarci spavali su zajednički pod zaštitom straže (tako je bilo i u drugim selima).

Dana 20. prosinca 1941. od novih boraca dopunjen je prvi i formiran drugi vod, a za komandira je postavljen Pavao Stilin-Korubica.

---

[3] Poslije ove akcije Talijani su zapisali:
»17. XII 1941. u 8,30 časova 70 komunista naoružanih sa mitraljezima i puškama, koristeći kišu i maglu napali su na Brezama 105. motorizovani bataljon. Došlo je do neposredne borbe. Štićeni su radnici i naša straža, koja je bila na pilani. Borba je trajala do 11 sati. Naši gubici: jedan podoficir mrtav, dva vojnika ranjena od kojih jedan teško. Pilana nije uništena, jer ju je branila naša grupa.« (Ovi dokumenti izvađeni su iz arhiva druge talijanske armije, iz arhivskog materijala V korpusa spomenute armije, a čuvaju se u Vojno-istorijskom arhivu JNA, u Beogradu.)

FORMIRANJE ZAGONJSKOG LOGORA

Gornji Zagon, podijeljen u pet malih sela s 99 kućanstava i ukupno 714 stanovnika, 1941. pripadao je općini Novi. Nosilac ustanka 1941. bio je Nikola Jovanović-Deva, dugogodišnji Milanov suradnik. Prvi partizani Gornjih Zagona bili su uključeni u Ledenički logor. Pred kraj 1941. politička situacija u Zagonima nije bila najbolja. Najviše je destruktivno djelovao Anton Svetić (tada nije bila poznata njegova špijunska djelatnost). 24/25. prosinca 1941. Milan s Vivodom, uz Mata Mataiju-Ustašu, Ivana Mataiju-Smutu i Nikolu Jovanovića obilazi svih pet sela i održava sastanke sa stanovnicima. Tom je prilikom dogovoreno s Jovanovićem da se osnuje Zagonski logor i da se mobilizira što više boraca. 26. prosinca 1941. iz Ledeničkog logora odvajaju se već spomenuta trojica boraca s oružjem. S njima Milan upućuje lugara Antona Butkovića da s Nikolom Jovanovićem-Devom odrede mjesto za logor. Logor je smješten u jednu ljetnu kuću za Rujnikom koja je udešena za tu svrhu.

U logoru se sakupilo osam boraca sa tri vojničke i pet lovačkih pušaka te jednim pištoljem. U prvo vrijeme logorom je rukovodio Deva, a nakon nekoliko dana za komandira logora postavljen je Božo Baričević. Od 12. do 15. siječnja 1942. napravljene su dvije barake u Plužnicama (Krimeja) i u njih se premješta logor iz Rujnika. U početku logor je bio pod ingerencijom Ledeničkog logora. Za komesara se postavlja Petar Petrinović-Miklja. U veljači 1942. logor se popunjava borcima iz Donjih Zagona i Novog i dobiva naziv »Zagonjsko-Novljanski«, a u vojnom pogledu formiran je vod koji je ušao u sastav bribirske čete koja je bila u sastavu bataljona »Matija Gubec«.

AKCIJE ČETE OD KONCA 1941. DO POLOVICE OŽUJKA 1942.

U sastavu prvog bataljona »Marko Trbović« četa je izvela ove akcije:

— u noći 5. siječnja 1942. napadnut je ustaško-domobranski garnizon u Jezeranama. Ledenička četa imala je zadatak da likvidira žandarmerijsku stanicu i školu. Sat borbe i juriša s puškom na utvrđene zgrade nije dao rezultata. Zbog brze intervencije Talijana iz Brinja garnizon nije zauzet, i naređeno je povlačenje.

— 17. siječnja noću, po dubokom snijegu, napadnut je domobransko-ustaški garnizon Jasenak koji je nekoliko dana bio opkoljen, a postojala je veza s domobranima. U toj akciji sudjelovao je veći dio Ledeničke čete, čak i oko 10 boraca bez oružja. Četa je imala centralni zadatak u akciji. Puškomitraljez Nikole Stilina prvi je otvorio vatru za početak napada. Predalo se 80 domobrana i ustaša. Zarobljena su dva puškomitraljeza, 70 pušaka, 6 pištolja te veća količina municije i druge opreme.

8. ožujka 1942. napadnut je ustaško-domobranski garnizon Stajnica. Nekoliko partizana bilo je presvučeno u domobransku uniformu. Likvidirana su tri stražara i zarobljeno njihovo oružje. Popaljene su pomoćne zgrade, ali se kasarna nije mogla zapaliti. 10. ožujka napad je ponovljen s jačim snagama. Prekinute su veze između Brinja i Jezerada, Jezerana i Stajnice, Jezerana i Josipdola. Do zauzimanja kasarne nije došlo, ali je sutradan garnizon napušten i prebačen u Jezerane. Uz dva ranjena druga iz bataljona tom je prilikom iz Ledeničke čete poginuo Rafa Pemper-Rafia kao prvi partizan iz Ledenica.[4]

Samostalne akcije čete

Napad na žandarmerijsku stanicu Alan, s 24 žandara, na čelu s podnarednikom stanice i dvojicom aktivnih žandara. Ostali žandari bili su mobilizirani iz sela Alan i okolnih zaselaka. Smješten u neposrednoj blizini talijansko-ustaškog garnizona Senj, ustaško-domobranskog garnizona Krivi Put i žandarmerijske stanice Podbilo, garnizon u Alanu ozbiljno je smetao razvoju NOB-e u krmpotskom kraju. Donesena je stoga odluka da se ovaj garnizon likvidira noću 27. siječnja 1942. Ledenička četa sa 63 borca (u kojoj su bila 2 Krmpoćanina i nekoliko boraca iz Drežnice), na čelu s Petrom Komadinom, pripremila se za izvršenje zadatka. U selima Zabukovac i Omar prikupljeni su podaci da se mobilizirani žandari danju puštaju kući, a u stanici ostaju samo aktivni žandari i pokoji mobilizirani žandar. Odluka o napadu noću je zato izmijenjena u odluku da se stanica napadne danju. Neprimjetno je opkoljeno mjesto Alan, postavljena su osiguranja od pravca Krivog Puta i Podbila. U žandarmerijsku uniformu obukli su se drugovi Josa Miletić, Joso Butorac i Milkan Tomić. Upućeni iz pravca Krivog Puta, ušli su kao žandarmerijska patrola u stanicu Alan. Po ulasku u stanicu zatekli su podnarednika stanice i dva žandara, i dok se »pravi« žandari nisu ni snašli, partizani su ih razoružali bez borbe.

Dat je znak da je stanica likvidirana. Opkoljeni žandari pozvani su da se predaju i donesu oružje u stanicu. Cijela akcija izvedena je brzo i bez borbe. Zarobljena su 24 žandara, zaplijenjena 21 puška, 2000 metaka, 10 kg eksploziva, 100 metara korde i sva oprema stanice.

Dok je u školi još trajao miting na kojemu je govorio Milan Mataija (organiziran za narod i mobilizirane žandare), žandari i ustaše iz Krivog Puta saznali su za sudbinu stanice u Alanu. S jačim snagama izvršili su napad iz pravca Krivog Puta. Dočekani od partizanske zasjede jakom vatrom, morali su se povući u Krivi Put, uz gubitak jednog mrtvog i dvojice ranjenih ustaša. Partizani nisu imali gubitaka. Ova akcija imala je velik politički odjek u narodu krmpotskog kraja, mobilizirala je desetine dovih boraca u NOB-u, a narodu dala morala i snage da se još odlučnije bori protiv domaćih izdajnika i okupatora.

---

[4] Izvještaj Primorsko-goranskog odreda GŠH broj 141/42, od 16. ožujka 1942, u arhivu CK KPH.

Prilikom napada na Alan odigrao se slučaj vrijedan spomena. U kancelariji komandira stanice upali su s uperenim puškama Milan Mataija, Petar Komadina i Ladislav Vivoda. Narednik je još uvijek stajao iza stola s uzdignutim rukama u znak predaje. Na stolu od dokumenata nije bilo ništa, osim ustaških i talijanskih tjeralica sa slikama spomenute trojice drugova. U tjeralicama su obećane visoke svote talijanskih lira onome tko ovu trojicu dovede žive ili mrtve. Kada je Milan to vidio, prijekorno je pogledao narednika i rekao: »Bijedniče, pa ti bi narodne borce koji se bore za slobodu svoga naroda, ubio za okupatorske lire.« Na to Je Vivoda u šali dodao: »Gospodine narednič̆e, evo smo vam sami došli, pa da se ne mučite tražiti nas.«

— Akcija na Bateru 6. veljače 1942.

U mjestu Ledenice nalazili su se talijanski garnizon i žandarmerijska stanica. Do tada su žandari češće izlazili u srednjoplaninska sela s patrolom od po 10 vojnika. Budući da je Talijanima i žandarima nestalo ogrjevnog drva, 5. veljače 1942. u selo Bater došla je patrola od 10 žandara i naredila mještanima da idućih dana dopreme drva u Ledenice. Mještani Batera to nisu uradili, ali je odmah o tome bila obaviještena četa.

6. veljače 1942. prvi vod Ledeničke čete, na čelu s komandirom Petrom Komadinom, postavio je zasjedu u selu Bater (na zavoju kod sadašnjeg spomenika), znajući da će žandari doći provjeriti zašto nisu dopremljena drva. I zaista, oko 10 sati naišla je žandarmerijska patrola u borbenom poretku. S bliske udaljenosti zasjeda je otvorila vatru, ispalivši rafal iznad glava žandara i pozivajući ih na predaju. (Pretpostavka je bila da će se žandari predati jer je među njima bilo i mobiliziranih žandara.) Međutim, mjesto predaje žandari su prihvatili borbu. Zasjeda partizana krenula je pod vatrom na juriš. U borbi su ubijeni žandari Stipe Milošević i Ive Filipović, a trojica su zarobljena živa. Trojici je uspjelo pobjeći, od kojih jednome bez puške. Zarobljeno je šest pušaka i 400 metaka. U toj akciji posebno su se istakli Pavao Stilin-Korubica i Josa Frković-Grgičin.

Istog dana Talijani su s oko 300 vojnika iz garnizona Ledenica i Novi postupno svladavali nebranjeni prostor i oko 16 sati došli do sela Bater. Ogorčeni, zapalili su za odmazdu i opljačkali kuće Pavla Mataije i Vicka Jurčića i poveli u internaciju Petra Mataiju-Purla, Mariju Buneta i Nikolu Svetića. Opljačkali su i odveli dva para konja i dva magarca na kojima su otpremili opljačkane stvari. Zatim su pokupili mrtve, i kad je pao mrak, povukli su se u Ledenice. Prilikom povlačenja drugi vod Ledeničke čete otvorio je na položaju ispod Lipnika na Talijane vatru, i oni su se u panici povukli.

U toku siječnja, veljače i ožujka četa je s manjim grupama izvela pet-šest akcija prepada na talijanski garnizon u Ledenicama. Tom su prilikom postavljene mine ispod žice kojom je garnizon bio ograđen. Poslije paljenja mina otvorena je iz neposredne blizine vatra po objektima u kojima su bili smješteni talijanski vojnici.

FORMIRANJE KRMPOTSKOG LOGORA I VODA

Milan je krmpotska sela češće obilazio i djelovao u njima politički. Tu su djelovala i dva člana Partije i nekoliko kandidata koji su bili vezani za Milana kao sekretara partijske organizacije. Uz dvojicu partizana koji su bili u ledeničkom partizanskom logoru (Srećko Balen i Mile Vukelić) Milan je 20. prosinca 1941. održao poznati širi skup u kući Pajine Blaževića. Tom im je prilikom Pajina predao jedan puškomitraljez i četiri puške.

Oslobođenjem Alana stvoreni su posebno dobri uvjeti za širenje ustanka u Krmpotama. 7. veljače 1942. formira se u Anić-stanovima Krmpotski logor s oko 10 boraca. Nekoliko dana kasnije Milan odlazi u Krmpote i priprema veliku svečanost. Rano ujutro 12. veljače 1942. logor se premješta u selo Luku. Tu se formira krmpotski vod kao treći vod ledeničko-krmpotske čete. Za komandira se postavlja Srećko Balen, a četa dobiva naziv Ledeničko-Krmpotska. Zatim se formira terenska partijska organizacija od četiri člana. Poslijepodne održava se velik narodni zbor. Novoformirana jedinica i svi prisutni pred Milanom masovno polažu partizansku zakletvu. Uz Milana govorili su na zboru Veljko Kovačević i Josip Đerđa.

UVJETI ŽIVOTA I OBUKA U LOGORU

Logor je bio postavljen na dosta nepristupačnom terenu, pa je postojala manja mogućnost napada Talijana. Međutim, ugažene snježne prtine vodile su s nekoliko strana do logora, pa ga je bilo lako otkriti. Talijani su već imali dosta iskustva u napadu na logore (svi logori u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Drežnici bili su do kraja 1941. napadnuti). Za Ledenički logor Talijani su imali točne podatke iz dvaju izvora: iz logora je pobjegao kao partizan Grga Krmpotić-Šicar i bio je nekoliko dana kod Talijana u Ledenicama. Marijan Stilin dao je također Talijanima približne podatke o logoru. Rukovodstvo viših štabova dalo je do tada nekoliko okružnica o zaštiti, organizaciji i osiguranju logora. Na bazi iskustva, spomenutih okružnica i realne mogućnosti da logor bude napadnut, poduzete su stroge mjere discipline i osiguranja. S druge strane trebalo je zaštiti narod u oslobođenim selima. Već spomenute seoske straže služile su kao predstraže logora, ali nisu bile dovoljne da dadu i jači otpor u slučaju nailaska talijanskih snaga. Stoga su danonoćno upućivane patrole do samog mjesta Ledenica. Izbačene su patrole oko logora. Dnevno dva, a noću tri stražarska mjesta bila su postavljena oko logora. Kada je četa odlazila u akcije, jedan dio boraca ostavljen je za osiguranje logora i sela, što je predstavljalo ogromno i svakodnevno opterećenje borcima.

Zbog niske temperature, slabe odjeće i mjera opreznosti straže su se smjenjivale svakog sata.

Većinu boraca u logoru činili su omladinci koji prije nisu služili vojsku, pa je svako slobodno vrijeme korišteno za obuku. Izvođena je obuka rukovanja oružjem i zauzimanja borbenih položaja. Obuku su

izvodili komandiri odjeljenja i vodova. Najviše pažnje posvećeno je rukovanju puškom i nišanjenju. Zatesana bukva služila je kao meta, a ugljenom se ucrtavala nišanska točka. Poslije obuke vršeno je pokusno gađanje s jednim metkom. Rezultat gađanja služio je kao prednost kod podjele oružja omladincima.

Političkom radu posvećeno je dosta pažnje, posebno navečer, a i preko dana se, uz vatru, čitalo ili su drugovi Vivoda i Milan razgovarali s borcima o raznim temama.

Suđenje u logoru bilo je zanimljivo i poučno. Rasprava je bila javna, sudjelovali su svi slobodni borci, a obično je komesar iznosio podatke o optuženom. Nakon rasprave javno se glasalo, a nakon toga sastavljena je i pročitana presuda. U logoru su suđena i strijeljana trojica zarobljenih žandara te Grga Krmpotić-Šicar koji je dezertirao iz logora, a nakon nekoliko dana uhvatila ga je patrola (Josa Krmpotić, Josa Frković i Josa Miletić) i dovela ga u logor.

Partijsko-politički rad u logoru i četi bio je veoma živ. O svakom zadatku ili akciji najprije je raspravljala partijska organizacija, pa je tako i u četi sekretar Milan Mataija smatran kao najodgovorniji rukovodilac. U logoru su već od početka bili članovi KPJ Milan Mataija, sekretar, Petar Komadina, Ladislav Vivoda, Jura Mataija-Žirica i Ivan Mataija-Smuta. U prvoj polovici siječnja 1942. primaju se u KPJ Mata Mataija-Ustaša, Zdravko Pađen, Josa Miletić, Mile Vukelić, Ive Milošević i Srećko Balen. U prvoj polovici veljače primaju se u KPJ Nikola Stilin, Grga Komadina (Stipin), Toma Smolčić, Anton Butorac (Stjepanov) i Vlado Knifić.

Tada je u četi bilo 16 članova partije. U Krmpotama je već postojala terenska partijska organizacija. U mjestu Ledenice bila su dva člana: Josa Komadina-Bariša i Anton Komadina, a u Gornjim Zagonima od početka veljače 1942. bio je Nikola Jovanović-Deva. Politički rad na oslobođenom teritoriju ledeničkih i krmpotskih sela ovisio je o drugovima iz logora. Na tom zadatku najviše je radio Milan Mataija, pa su tako u veljači 1942. birani i prvi narodnooslobodilački odbori za sva oslobođena sela: 4. veljače 1942. u Mataija Dragi (koji je odmah poprimio ulogu općinskog odbora), 18. veljače 1942. za Gornje Zagone i 19. veljače 1942. za sva krmpotska sela.

PREMJEŠTANJE ČETE U SELO MATAIJA DRAGU

Likvidacijom talijanskog garnizona u Brezama postala su slobodna ledenička sela Breza, Lovasi, Bulići, Mataije, Mataija Draga, Pemperi, Krmpotići, Jurčići, Bater, Gornje Zagone, Smolčići, Stilini, Šaini i Crno, odnosno sva sela osim Ledenica gdje je bio talijanski garnizon. Od tada nastaje pravi front između oslobođenih i okupiranih mjesta. Za sva sela (oslobođena) prestaje djelovati ustaška i talijanska vlast. Narod ne ide u »žicu«, prestaje i snabdijevanje. Talijani i ustaše iz »žice« izlaze samo s ofanzivom. Prvi put u svibnju 1942. s velikom ofanzivom. Osim seoskih straža postojala je i opravdana sumnja da će Talijani i s manjim snagama iznenaditi narod i osvećivati se. Da bi se zaštitio

narod i osiguralo snabdijevanje udaljenog logora u Bilu, donosi se odluka o premještanju čete. Tako se u drugoj polovici siječnja četa premjestila u školu u selu Mataija Dragi. Time je Milanu i drugim rukovodiocima pružena bolja mogućnost za političko djelovanje prema Ledenicama, Novom, Povilama, Klenovici i Senju.

Logor u Bilu prestao je tada djelovati. Za vrijeme rata povremeno je korišten kao skladište. Početkom 1945. u istim barakama bila je smještena komanda mjesta Novi. Nijemci su neprimjetno došli do baraka i napali komandu mjesta Novi (tada je poginuo komandant mjesta Novi Srećko Balen) i nakon toga zapalili sve tri barake.

Na mjestu gdje je bio logor, podignuto je spomen-obilježje na kojemu piše da je logor osnovan 11. studenog 1941. Putovi u neposrednoj blizini logora obrasli su travom, pa je dosta teško pronaći mjesto logora. Bilo bi potrebno da se to historijsko mjesto trajno obilježi putokazima i da se održava.

UPUĆIVANJE PRVIH BORACA IZ ČETE U DRUGE JEDINICE I KRAJEVE

Prvi borci upućeni iz čete bili su oni koji su u spomenutim akcijama već stekli borbeno iskustvo, i dobrovoljci, većinom omladinci.

Od polovice veljače do pred konac ožujka 1942. samo iz ledeničkog dijela čete upućeno je oko 60 boraca, a četa je popunjavana novim borcima, uglavnom mlađim omladincima, a nešto manje i starijim godištima.

Prva grupa od 25 boraca upućena je u Brinjsku četu u drugoj polovici veljače, a odveo ju je Josa Frković. Preko Brinjske čete četvorica boraca od ove grupe upućeni su u Škare, u prvi Lički bataljon »Božidar Adžija« (Tona Pemper-Buva, Milan Buneta- Strića, Joso i Petar Frković--Grgičini).

Drugu grupu od 20 boraca odveo je u Drežnicu Mata Miletić početkom ožujka 1942.

Razlog upućivanja ovih obraca povezan je s razvojem NOB-e i odlukama viših štabova. U toku veljače održano je savjetovanje u Glavnom štabu Hrvatske u Drežnici na kojemu se raspravljalo o daljnjem razvoju narodnooslobodilačke borbe. Donesen je i operativni plan borbene aktivnosti partizanskih jedinica. Pozivajući se na to savjetovanje, štab Primorsko-goranskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda u izvještaju broj 6, koji je dostavljen komandantu GŠH 8. ožujka 1942, određuje:

> »Bazirajući se na odluku, koju je donjelo savjetovanje GŠH, i naša konferencija Primorsko-goranskog partizanskog odreda, izvršeno je izvjesno pregrupisavanje i koncentracija naših snaga u cilju izvođenja akcija, koje su donešene operativnim planom na tim konferencijama. Tako je iz drugog bataljona prebačeno na teritorij Drežnice i Brinja 20 partizana sa dva puškomitraljeza, a isto tako iz Druge Ledeničke čete prebačeno je oko 45 boraca.

Sve to ima za cilj izvođenje većih akcija na teritoriju Brinja i okolnih mjesta, saglasno zaključcima Konferencije.«[5]

18. veljače 1942. trojica drugova upućena su u prvu klasu oficirske škole pri GŠH (Grga Komadina-Stipin, Mata Mataija-Ustaša i Joža Balen).

Pred konac ožujka upućena su tri druga dobrovoljca u Prvu proletersku četu koja je ušla u sastav Prvog proleterskog bataljona Hrvatske (Zdravko Pađen, Nikola Frković i Ivan Frković-Šimaja).

Grupa od pet boraca upućena je u Vrhovni štab narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (Pavao Stilin-Korubica, Joso Jurčić-Relja, Toma Krmpotić-Tomulina, Grga Buneta-Maček i Ivan Jurić). Za cijelo vrijeme rata Maček je bio osobni pratilac druga Moše Pijade, a Tomulina dra Ivana Ribara. Rukovodstvo logora, odnosno čete ostalo je nepromijenjeno do konca ožujka 1942. kada je Milan Mataija otišao u štab prvog bataljona »Marko Trbović«, a zatim i drugi. Međutim, četa Ledeničko-krmpotska ostala je i dalje u sastavu bataljona »Marko Trbović«, ali je više djelovala samostalno i imala ulogu zaštite teritorija i naroda.

Veliko značenje za širenje ustanka imao je upravo slobodni teritorij i donošenje čvrstih odluka narodnooslobodilačkih odbora o prekidanju svakog kontakta naroda slobodnog teritorija s ustaškim i talijanskim vlastima.

Što je značilo postojanje čete u Mataija Dragi i čvrsto držanje teritorija, najbolje se može zaključiti iz dopisa koji je 16. ožujka uputio kotarski predsjednik u Novom Ivo Rušnjak (iako tada i kasnije simpatizer NOP-a) velikoj župi u Senju.[6] Premda u dopisu ima neistine o navodnom prisiljavanju dijela stanovništva da napusti sela, ili da je narod partizansku zakletvu položio pod prijetnjom pa ga treba »osloboditi«, sve je to imalo za cilj da više organe vlasti talijanske komande brže pokrene u akciju. Kako je opća opasnost za njih bila ocijenjena početkom 1942, navodimo dopis u cjelini:

Kotarska oblast u Novom
Prs. broj 228-1942.
Predmet: Kretanje i rad bandita[6]

U Novom, dne 16.
ožujka 1942.

VELIKOJ ŽUPI VINODOL I PODGORJE

U SENJU

Oružnička postaja u Ledenicama dostalja slijedeće:
U posljednjih nekoliko dana, doznala je ova postaja od pouz-

[5] Zbornik dokumenata 5/3, strana 253.
[6] Prijepis dopisa PRS broj 228-1942. upućen velikoj župi Vinodol i Podgorje Senj iz Kotarskog načelstva Novi, original u IHRPH.

danih lica-osoba, da se po selima na području ove postaje, općine Ledenice, kotar Novi i to u selu: Pleteno, Zalipnik, Podlipnik, Cuno, Vojsko, Bater, i Lupoglav, kreće banda od oko 115 ljudi, četničko-komunističke bande tzv. partizani. Sve navedene odnosno navedeni broj bandita, većinom su sa područja ove postaje i područja postaje Novi, kao i područja postaje Drežnica, kotar Ogulin.

Vođa navedene bande je komunista Petar Komadina iz Ledenica, sa njime kao sekretar komunista Milan Mataija, kao politički komesar Ladislav Vivoda odbjegli učitelj. Navedeni banditi se zadržavaju u selu Zalipnik (Mataija Draga) u samoj školi održavaju sastanke, a stanuju po kućama i navedenoj školi. Sav narod iz navedenih sela pridobili su na njihovu stranu, tako da je u posljednje kratko vrijeme, od kako je bio izvršen napad na obhodnju ove postaje dne 5. veljače o. g., pa do danas, u koliko se je dalo doznati, pobjeglo sa područja ove postaje 30 ljudi, a ranije je pobjeglo 21.

Sa oružjem obskrbljeni su i to: jedna teška strojnica, dvije strojopuške, a ostalo puške i samokresi, sa streljivom da ne stoje najbolje, jer da svaki što ima nosi u džepovima.

Veze neprekidno održavaju sa Drežnicom tako, da u slučaju potrebe mogu jedni od drugih tražiti pomoć. U borbu odlaze u Brinje, Jezerane i druga mjesta u Liki.

Sa hranom se opskrbljavaju na taj način, što rekviriraju od naroda svu hranu i stoku su popisali kod naroda, radi toga ako bi slučajno bili napadnuti, da narod mora tjerati stoku u Drežnicu, kao i sve živežne namirnice koje se daju (mogu) prenositi. Pod današnjim danom su narodu seljacima iz sela Lupoglav, Bater, Smolčići, Stilini (Vojsko) Podlipnik, i Crno izdali zapovjed, da se moraju izseliti sa svim u selo Pleteno, Breze i Zalipnik, koji to ne učini da će biti ubijen. Na isti način pretnjom morali su seljaci položiti njihovu prisegu i ako pojedini nisu bili na njihovoj strani. Pod istom pretnjom zabranili su seljacima, da dolaze u selo Ledenice, gdje se nalazi općina i talijanska posada.

Njihove namjere glede napadaja (akcija) su napasti Ledenice i Bribir, radi pridobijanja oružja i osvajanja samih mjesta, oružje im je potrebno za članove koji još do sada nisu naoružani, te kada bi se ojačali, namjeravaju prekinuti vezu i promet izmedju Plasa i Crikvenice i izmedju Senja i Gospića tako, da bi zauzeli sva tri kotara pod svoju vlast. Tako isto namjeravaju da prokopaju put Novi — Ogulin kod sela Lupoglav i to još danas, kako ne bi mogli talijanske vlasti vršiti promet za akciju samovozima.

Seljaci koji su lojalni državi i vlasti plaču i mole da bi se njih oslobodilo ispod njihovog terora.

Neprekidno vrše promičbu i po ostalim selima područja ove postaje, tako da mora sav narod biti na njihovoj strani, jedino ne mogu u selu Ledenice i Povile, jer se nalazi talijanska posada.

Ova postaja je sasvim slaba sa oružnicima ima svega podpisani sa jednim pokusnim oružnikom i osam domobrana, tako,

da se ne može apsolutno izlaziti na teren bez veće sile, pošto je sav ugrožen od bandita.

O svemu navedenom odmah su bile obaviještene talijanske vojne vlasti aki do danas nisu povodom prednjeg preduzete nikakove mjere sa njihove strane, jedino se čuva mjesto.

Predlaže se prednje izvješće na daljnje uredovanje.

Rušnjak v. r.

POPIS IMENA BORACA LEDENIČKOG PARTIZANSKOG LOGORA BILO POSLIJE AKCIJE NA BREZE, ODNOSNO KONCEM 1941. PO ABECEDNOM REDU

Alan

1. Mile Vukelić-Purica

Bater

2. Ivan Mataija-Lele (1914—1943)
3. Mata Mataija-Lele
4. Milan Mataija-Bulić
5. Matić Buneta-Drdelin
6. Milan Buneta-Striča (1921—1942)
7. Ivan Buneta-Miloš (1921—1943)
8. Mile Buneta-Miloš (1906—1942)
9. Stipe Mataija-Purla
10. Ivan Svetić-Grgoš
11. Grga Buneta-Maček

Bulići

12. Jura Mataija-Žirica
13. Berto Mataija-Magič
14. Grga Mataija-Magič
15. Tona Mataija-Gržin
16. Milan Mataija-Vickov (1925—1943)
17. Pepin Mataija

Breze

18. Josa Miletić
19. Mate Mataija-Kulenica
20. Grga Komadina-Grgin
21. Grga Komadina (Stipin)
22. Drago Komadina (Stipin)
23. Stipe Komadina-Frckalo
24. Mile Miletić (1922—1942)

Crno

25. Anton Butorac (Stjepanov) (1923—1943)

Jurčići

26. Josa Jurčić-Relja
27. Milan Jurčić-Mikić (1921—1943)
28. Josa Jurčić-Mikić

29. Ivan Jurčić (Jovaničin)
30. Pavao Jurčić (1912—1943)

Kumpotići

31. Josa Krmpotić-Grana
32. Milan Krmpotić-Šarić
33. Josa Krmpotić-Paškvin (1923—1943)
34. Pavao Krmpotić-Kružatin (1921—1945)

Ledenice (Polje)

36. Ive Milošević-Graica
37. Grga Milošević-Graica (1911—1942)

Lovasi

38. Zdravko Pađen
39. Mata Frković
40. Ivan Frković-Šimaja (1910—1943)
41. Ivan Frković-Grgičin (1909—1945)
42. Josa Frković-Grgičin
43. Petar Frković-Grgičin
44. Grga Frković-Grgičin
45. Drago Frković
46. Nikola Frković-Crvić
47. Martin Frković-Tomaja
48. Ivan Frković-Tomaja

Mataija

49. Milan Mataija (1907—1943)
50. Mata Mataija-Ustaša
51. Tona Komadina-Jožin
52. Stipe Pađen-Marin
53. Ivan Mataija-Gude
54. Josa Mataija-Tonin (1925—1943)

Mataija Draga

55. Ladislav Vivoda, učitelj
56. Ivan Mataija-Smuta
57. Mile Mataija-Sušić
58. Petar Buneta-Lasin
59. Ivan Mataija-Kozo
60. Branko Mataija-Kozo
61. Jura Mataija-Sušić
62. Tona Mataija-Sušić
63. Stipe Mataija-Plasina
64. Pave Mataija-Sušić

Mala Gora

65. Tomo Krmpotić-Tomulina

Pemperi

66. Tona Pemper-Buva
67. Ivan Pemper-Buva
68. Dragan Pemper-Komuš (1922—1942)

69. Jura Pemper-Pivac (1921—1943)
70. Rafa Pemper-Rafia (1910—1942)
71. Ivan Pemper-Rafia

Smolčići

72. Toma Smolčić-Tomac
73. Ivan Smolčić-Cok

Stilini

74. Josa Stilin-Martin
75. Nikola Stilin-Martin
76. Pavao Stilin-Korubica
77. Dragi Stilin (Rada Matoš)
78. Jandra Stilin (Ivkin)
79. Tona Stilin-Grgičin
80. Milan Butković-Rabata
81. Luka Stilin

Zabukovac

82. Srećko Balen (1915—1945)

Gornji Zagon

83. Nikola Rupčić-Mačak
84. Anton Jovanović-Drljac
85. Jure Jovanović-Bokula

Kod pisanja ove teme korištene su, osim arhivskog materijala, izjave i zapasnik drugova: Petra Komadine, Ladislava Vivode, Jura Mataija-Žirice, Mata Frkovića-Lovasa, Ivana Mataija-Smute, Josa Miletića, Iva Miloševića, Josa Stilina, Zdravka Pađena, Josipa Prgića, Jura Mataija-Sušića, Milana Krmpotića-Šarića, Grga Mataija-Koza, Milana i Dmitra Trbovića, Ane Mataija, Jure Jovanović i Antona Komadina.